

İMAM MÂLİK: HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Prof. Dr. Ahmet Özel
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

HAYATI

Ailesi, Doğumu ve Vefatı

Adı Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî'dir. Soy bakımından Arapların iki ana kolundan biri olan Kahtânîlere (diğeri Adnânîler) mensup olduğundan bu kabilenin bazı alt kollarına nispetle Asbahî, Ya'murî, Himyerî ve menşelerinin Yemen olmasından dolayı Yemenî nisbeleriyle anılmıştır. Dedesi Mâlik veya onun babası Ebû Âmir Yemen'den gelerek Medine'ye yerleşmiş, burada Benî Teym b. Mürre kabilesinin halîfi (antlaşmalı) olmuş, bu kabileden evlenmiştir. Ebû Âmir'in, Bedir dışında bütün gazvelere katılan bir sahâbî olduğu rivayeti yanında muhadram tâbiî olduğu da ileri sürülmüştür. Dedesi Mâlik tâbiîn büyüklerinden olup Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Ebû Hureyre, Hassân b. Sâbit ve Hz. Âişe'den rivayette bulunmuş, Hz. Osman şehit edildiğinde onu kefenleyip defnedende dört kişi arasında yer almıştı. Hz. Osman zamanında Mushaf'ın istinsahıyla görevlendirilenlerden biri de o idi. İmam Mâlik'in babası Enes, kendi babası ve kardeşleri Üveys, Nâfi ve Rebî kadar ilimde tanınmış bir kişi olmakla birlikte ondan da bazı rivayetler nakledilmiştir.

İmam Mâlik 93 (712) yılında dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak kendisinden de nakledilen bu rivayet yanında 90-98 (709-717) yılları arasındaki bir tarihte doğduğu da zikredilmektedir¹. Kâdî İyâz, Vâdilkurâ'nın Zümerve köyünde doğduğuna, önce Medine yakınlarındaki Akîk mevkiine, ardından Medine'ye yerleştiğine dair bir rivayet nakleder.²

Bütün hayatını Medine'de geçiren İmam Mâlik, geçirdiği kısa süreli bir rahatsızlıktan sonra 14 Rebîülevvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine'de vefat etti, cenaze namazını Medine valisi kıldırdı ve Bakî' mezarlığında defnedildi. Rebîülevvel ayının 3'ünde, 10'unda, 11'inde, 13'ünde, ayrıca safer yahut recep ayında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır.

Kâdî İyâz; Yahyâ ve Muhammed adlı iki oğluyla Fâtıma adlı bir kızı,³ İbn Halfûn ise Yahyâ, Muhammed, İbrâhim ve Hammâd adlı dört çocuğu⁴ olduğunu belirtirken Süyûtî, İbrâhim yerine kızı Ümmü Ebîhâ'yı zikreder.⁵ Bazı kaynaklarda kızının adı Ümmü'l-Bahâ şeklinde geçer ki⁶ her ikisinin de Fâtıma'nın künyesi olması muhtemeldir. Oğulları Yahyâ ve Muhammed ile kızının babalarının derslerini izledikleri ve hadis rivayet ettikleri belirtilir.

Eğitim ve Öğretim Süreci: Hocaları ve Talebeleri

İmam Mâlik devrin önemli ilim merkezlerinin başında gelen Medine'de yetişti. Sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan sade bir hayatın hüküm sürdüğü Medine Hz. Peygamber'in sünnetinin canlı yaşadığı bir şehir olarak birçok âlim sahâbînin ilim meclislerine de sahne olmuştu. Başta Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Ömer olmak üzere bu sahâbîlerden meşhur Medineli yedi tâbiîn fakihe (fukahâ-i seb'a) intikal eden ilmî miras onlardan da Mâlik'in hocalarına geçmişti. İslam dünyasının birçok yerinden gelen ilim talipleri de bu mirastan nasiplenmeye çalışmaktaydı.

MÂLİKÎ MEZHEBİNİN USULÜ VE KARAKTERİSTİKLERİ

Dr. Sümeyye Onuk Demirci
Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

İmâm Mâlik, usule dair müstakil herhangi bir eser yazmamış, yazdığı diğer eserlerinde de usulüne ilişkin sistemli ve geniş bir izahat yapmamıştır. Dolayısıyla onun usulüne doğrudan ulaşmak mümkün değildir. Bu şekliyle Mâlikî usulü de diğer çoğu fikhî mezhebin usulü gibi imamlarının vefatından sonra yazılmıştır. Mâlikî usulünü tespiti için çalışan ve bu usule dair eserler kaleme alan Mâlikî fakihler, İmâm Mâlik'in ve mezhebin şekillenmesinde önemli rolü olan talebelerinin görüşlerinden ve bu konuda onlardan gelen az sayıdaki nakillerden yararlanmışlardır.¹

Özellikle Ebû Bekir el-Ebherî (ö. 375/986), İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007), Ebû Bekir el-Bâkîllânî (ö. 403/1013), Ebu'l-Velid el-Bâcî (ö. 474/1081), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), Şihâbüddin el-Karâfî (ö. 684/1285) gibi Mâlikî fakihler, mezhebin usulünün tespiti ve geliştirilmesi noktasında önemli çalışmalar yapmışlardır.

İmâm Mâlik'in başvurduğu usulî kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür: Kitap, sünnet, icmâ, amel-i ehl-i Medine (Medinelilerin icmâ), kıyas, sahâbî kavli, mesâlih-i mürsele, sedd-i zerîa, mürââtü'l-hilâf, örf, istihâb, istihsân.²

AMEL-İ EHL-İ MEDİNE VE FUKAHÂ-İ SEB'A'NIN MEZHEP ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Mâlikî mezhebinin usulünü diğerlerinden ayıran önemli meselelerden biri, amel-i ehl-i Medine'nin hüccet kabul edilmesidir. Bu sebeple ilk olarak amel-i ehl-i Medine üzerinde durulacaktır. “Medine halkının tatbikatı ve teşriî bir konudaki ittifakı” şeklinde tanımlanabilecek olan amel-i ehl-i Medine, İmam Mâlik'e göre bağlayıcı bir delildir. Söz konusu tatbikat, literatürde hem “amel” hem de “icmâ” olarak adlandırılmaktadır. Buradan hareketle amel-i ehl-i Medine ile icmâ-i ehl-i Medine ifadelerinin yakın anlamlarda kullanıldığı kabul edilmektedir.³

İmam Mâlik'in, *Muvatta'*da kullandığı ve “sünnet-amel-emr” şeklinde üç genel başlıkta toplanabilecek ifadeler, amel-i ehl-i Medine prensibine ışık tutacak niteliktedir. Özellikle “müctema' aleyh” ya da “lâ ihtilâfe fihî” gibi bir konuda fikir birliği oluştuğunu ya da ihtilaf olmadığını ifade eden, ilaveten “indenâ”, “bibeledinâ” gibi kayıtlarla da mukayyet olan bu kalıplar Medine amelini ya da Medine icmâmı çağrıştıran önemli ifadelerdir. Ancak İmam Mâlik'in bu tarz ifadelerle neyi kastettiği tam olarak anlaşılammış, bunların tüm Medine'nin icmâna mı yoksa belli bir grubun icmâna mı ya da bunlardan bağımsız genel bir kabule mi işaret ettiği gibi sorular cevabını net olarak bulamamıştır.⁴ Bu husustaki iddialardan biri de bu icmâların fukahâ-i seb'a'nın icmâlarından ibaret olduğudur. Ancak bu iddia Mâlikî fakih Kâdî İyâz tarafından reddedilmiştir.⁵ *Muvatta'*daki icmâların fukahâ-i seb'a icmâı olduğu söylenemese de fukahâ-i seb'a'nın görüşlerinin, özellikle icmâlarının mezhep üzerinde etkili olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Amel-i ehl-i Medine prensibinin izlerine İmam Mâlik'ten önce, sahâbî ve tâbiün devrinde de rastlanmaktadır. İmam Mâlik, hocalarından devraldığı bu metodu sürdürmüş, daha sistematize bir şekilde ifade etmiştir.

MÂLİKÎ MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ

Dr. Huzeyfe Çeker

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat
Fakóltesi

Fıkıh tarihi içerisinde bir müçtehidin kuruculuğunu yaptığı, kendisini müntesibi sayan âlimlerin olduğu, öğretimini için özel halkaların oluşturulduğu, zamanla bir edebiyat oluşturacak bilgi birikimi üreten, muhalifleri tarafından da doğruya ihtimalli kabul edilen ve geniş halk kitleleri tarafından benimsenerek günümüze kadar yaşatılan dört fıkıh mezhebinden bir tanesi de Mâlikî mezhebidir. Günümüzde Afrika Müslümanlarının mezhebi olarak bilinen Mâlikîlik bu coğrafyada karar kılmadan önce tarihsel süreç içerisinde İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde varlık göstermiştir.

Biz bu çalışmamızda “mezhebin tarihinin en hareketli dönemi” olarak nitelendirilebilecek “teşekkül dönemi” hakkında bilgi vermeye gayret edeceğiz. Bu bağlamda mezhebin varlık gösterdiği bölgelere, bu bölgelerdeki Mâlikîlik anlayışlarına, önde gelen âlimlere ve mezhepte rağbet görmüş eserlere, teşekkül dönemi içerisinde yaşadıkları değişimlere ve mezhebin Ehl-i hadîs ile Ehl-i re’y arasındaki konumuna değineceğiz.

FARKLI MÂLİKÎ ANLAYIŞLARININ DOĞUŞ SEBEBİ

Mezhebin kurucu imamı İmam Mâlik (ö. 179/795) İslam dünyasında merkezî bir konumda bulunan Medine’de, Mescid-i Nebevî gibi imkânı olan tüm Müslümanların uğradığı bir mekânda altmış küsur yıl öğrencilerine dersler vermiştir. Bu öğrencilerin bir kısmı İmam Mâlik’ten uzun süre ders alma imkânı bulmuş iken bazıları kısa bir süre istifade etmiştir. Öte yandan öğrencilerinin İmam Mâlik’in halkasında bulunma amaçları da değişkenlik arz edebilmektedir. Bazı öğrencileri ondan sadece hadis almak için halkasına katılırken bazı öğrencileri sadece fıkıh almayı amaçlamış, diğer bazı öğrencileri de hem hadis hem de fıkıh derslerine iştirak ederek ondan daha geniş alanda istifade etmiştir.

Bir âlimin hayatı boyunca aynı görüşlere sahip olması, hiçbir görüşünü değiştirmeden hep aynı bilgileri öğrencilerine aktarması beklenemez. Hayat tecrübesinin artması, yeni rivayetlerle karşılaşma, örf veya maslahatın değişmesi gibi sebeplerle âlimler fetvalarını değiştirme ihtiyacı hissedebilir. İmam Mâlik’in de zamanla görüşlerini değiştirmesi, önceden verdiği fetvalardan rücu ederek yeni fetvalar vermesi pek tabiidir. Bu sebeple ilk ders halkalarına katılan öğrencilerin memleketlerine döndükleri zaman beraberlerinde götürdükleri görüşleri ile sonradan ders alan öğrencilerin aktardıkları görüşler birbirinden farklı olacaktır. Bu da İmam Mâlik’in görüşleri konusunda öğrencilerinin elinde birbiriyle çelişen rivayetlerin bulunmasına ve bu rivayetlerin İslam dünyasının farklı yerlerinden gelen öğrenciler eliyle her tarafa yayılmasına sebep olmuştur. Bu durum Mâlikî mezhebinin teşekkülünde bir dağınıklık meydana getirmiş; bazen bölgeler arası, bazen de aynı bölge içerisinde farklı Mâlikîlik algıları yerleşmiştir. Bu dağınıklıkta bölgeler arasındaki ayrılıklar daha net olduğu için Mâlikî tarihine dair yapılan çalışmalarda teşekkül dönemi genellikle bölgelere göre tasnif edilerek ele alınmaktadır. Her ne

BİR GÖRÜŞÜN MEZHEPLEŞMESİ VE MÂLİKÎ MEZHEBİNİN YAYILDIĞI COĞRAFYA*

Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya
İstanbul Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Bir Görüş Neden Mezhepleşir ve Yayılır?

Fikhî ve itikadî mezhepler Müslümanların entelektüel mirasıdır. Bu mezheplerin sunduğu zengin ilmî birikim bugün ve yarının inşasında dikkate alınmadığı takdirde önemli sorunlar ile karşılaşılacağı açıktır. Geçmişte bireysel görüşler olarak başlayıp zamanla geniş kitleler tarafından kabul edilen ve kurumsallaşan mezheplerin bu gelişimi birçok çalışmaya konu olmuştur. Ben burada bir görüşün nasıl mezhepleştiği ve neden yayıldığı sorularına cevap bulmaya çalışacağım. Bunu yaparken de Mâlikî mezhebine atıfta bulunacak ve bu mezhebin yayıldığı coğrafyalar üzerinde duracağım.

İlk olarak, bugün varlığını sürdüren mezheplerden olan Mâlikîliğin kurucusu İmam Mâlik'ten başlayalım: İmam Mâlik, oldukça mütevazı ve çok da iddialı olmayan bir kişiliğe sahip olmasına rağmen görüşleri kabul görmüş, bu görüşler zamanla bir mezhep hâline gelmiştir. Mâlik'in görüşleri, İslam dünyasının beş büyük bölgesi sayılan Mısır, Medine, Irak, Endülüs ve Kuzey Afrika'da yayılma imkânı bulmuş, sistemleşmiş ve nihayet mezhepleşmiştir.

* Bu metin, panelde yapılan konuşmanın çözümlenmiş hâlidir.

Aynı durum Ebû Hanîfe, Şâfiî ya da Ahmed b. Hanbel gibi mezhep kurucuları için de söz konusudur. Böylesine bir insanın mütevazı bir şekilde ortaya koyduğu görüşler nasıl oluyor da yaklaşık 1300 yıl boyunca İslam dünyasının her tarafında kabul görüyor, takdir ediliyor ve milyonlarca takipçisi olan bir ekole dönüşüyor? Bu sistemleşmenin, yani mezhepleşmenin temelinde ne tür dinamikler bulunuyor? Bunu tespit etmek şu açıdan önemli: Ebû Hanife ve Mâlik gibi âlimlerin ortaya oymuş olduğu görüşlerin zamanla ekolleşmesinin, bugün düşünce ve entelektüel birikim açısından ciddi bir çoraklık yaşayan İslam dünyasına ne söylediği, hangi noktalarda yol göstereceği tespit edilebilirse günümüz bilgi birikimine önemli katkılar sunulmuş olacaktır.

Pratik ve Entelektüel Boyut

İmam Mâlik'in görüşlerinin sistemleşmesi incelendiğinde pratik ve entelektüel boyut olmak üzere iki noktaya yoğunlaşılması gerekir. Pratik boyut söz konusu olduğunda amel kavramının önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Amel kavramı üç boyutu olan bir mesele olarak değerlendirilebilir: Aklın ameli, yani düşüncenin ameli, kalbin ameli ve bireyin dışa yansıyan ameli. Yine amel kavramı tarih içerisinde Müslüman toplumlarda üç temel disiplini ortaya çıkarmıştır. Aklın ameli akâit/ke-lam ilmini ortaya çıkarırken kalbin ameli, tasavvuf/ahlak disiplini, bireyin dışa yansıyan ameli ise fıkıh ilmini ortaya çıkarmıştır.

Akait, ahlak ve fıkıh isimli bu üç şeri ilim varlığını Müslüman toplumun amele yüklemiş olduğu anlama borçludur. Genel olarak bu üç ilim de amele dönüşürken, yani uygulamaya konulurken fıkıh diye ifade edilmektedir. Fıkıh-ı ekber aklın davranışı; fıkıh-ı bâtın kalbin davranışı ve fıkıh-ı zâhir de bireyin dışa yansıyan davranışdır. Günümüzde fıkıh kelimesiyle içe dönük anlamdan ziyade dışa yönelik, davranışsal, zahir ve test edilebilen